

Димитрије М. КАЛЕЗИЋ*

АРХИВСКА ГРАЂА О ЦАРИГРАДСКИМ ГОДИНАМА СРПСКИХ ПАТРИЈАРАХА ВАРНАВЕ И ГАВРИЛА

– Поводом стогодишњице –

Сажетак: Послије кратког увода приказан је живот и рад јеромонаха Варнаве у Цариграду и његово служење, служба, управљање школом, до избора за епископа; а онда Гаврила Дожића: учење на Халки, упис на студије, закључно са докторатом, службовање у Цариграду – свештеник Посланства, референт за вјерска питања и управитељ основне школе. – Иза тога иде заједнички закључак.

Кључне ријечи: *Бојословско-учишћеска школа у Призрену, Српско посланство у Цариграду, Пејтроградска духовна академија, Бојословија на Халки, Универзитет у Атини, студије, докторат*

За двојицу српских патријараха из прве половине 20. вијека, у написима – и публицистичким и научним – редовно се каже да су били у Цариграду (Варнава) и у Цариграду и Атини (Гаврило) – први као свештеник и референт за вјерска питања у Српском посланству и при Цариградској патријаршији, а други и на школовању и на обавезама и то је, углавном, све; а што је конкретно у питању, нема у литератури баш много детаљисања и резултата. Постоје два добра, позитивна изузетка, односно аутора: за Варнаву – Владимир Мајевски, а за Гаврила – Радмила Радић. То су двије опширне и документоване књиге, док друга литература не пружа баш много података – разумије се, за ове године; уз то, неки подаци су и несигурни, двојни.

У тексту који слиједи биће изнијети подаци и резултати стрпљивог истраживања за период од петнаестак година: од 1904. године, кад је

* Проф. др Димитрије Калезић, Београд

Гаврило дошао у Цариград, односно од половине 1905. кад је Варнава дошао такође у Цариград – па до ратова, Другог балканског за Гаврила, односно Првога свјетског за Варнаву – дакле, за период кад су дјеловали на подручју Цариградске патријаршије, чији су били клирици.

I

По завршетку Богословско-учитељске школе у Призрену 1900. године¹, у којој је био члан богословске литерарне дружине „Растко”², као „скроз одличан”³, Петар Росић, по препоруци ректора богословије проте Стевана Димитријевића Светоме архијерејском синоду Митрополије београдске која га је препоручила Правитељствујућем синоду Руске православне цркве за стипендију – одлази у Русију на студије на Духовној академији петроградској коју је „као руски питомац, свршио”⁴. И отпутовао је у далеки Петроград, гдје је остао, марљиво учећи, до 1905. године. Пут од Призрена до Петрограда му је финансирао старији брат Тодор који је тада био учитељ у Призрену⁵.

Колико због даљине, још више ради упознавања богатстава земље, културе, духовности великога руског народа, Петар Росић није, изгледа, долазио – или врло ријетко – у своја родна Пљевља у току школовања на далеком сјеверу, него је о феријама обилазио, разгледао, упозна-

¹ Владимир Бован, *Призренска богословија*, Ниш, 2002, 407. Наводи ову годину и број под којим је диплома издата – 249, мада у литератури има и других података: Епископ шумадијски Сава (Вуковић), *Српски јерарси од IX до XX века*, Београд – Крагујевац – Подгорица, 1996, 50. И у: *Енциклопедија православања*, I, Савремена администрација, Београд, 2002, 313, каже: 1899. године.

² Радомир Ивановић, *Црнојорски ђаци у Призренској богословији*, „Споменица педесетогодишњег верско-националног и културно-просветног рада богословско литерарне дружине „Растко” у Призрену, 1889–1939, Скопље, 1940, 79, каже да је Петар Росић био њен члан од 1894/5 до 1900/1, што би значило да је завршио у јуну 1901. године. То значи да је школа трајала шест година, што не одговара стварноме стању – значи, грешка је у питању.

³ Владимир Мајевски, *Патријарх српски Варнава и његово доба*, превео с руског протопрезвитер-ставрофор Александар Живановић, штампарија А. Рот, Осијек, 1933, 41, а на страни 37. даје фотографије свједочанстава првога до петог разреда и задње је датирано 24. јуном 1900. године.

⁴ Радмила Радић, *Животи у временима: Гаврило Дожић*, Институт за новију историју Југославије, Београд, 2006, 49.

⁵ Мајевски, *Истио*, 43. и 45.

вао пространства и градове, музеје и школе, библиотеке и манастире, амбијент културе и климу духовности руске. Тако је у једноме манастиру код Харкова за вријеме љетњег распуста 1904. године упознао Михаила Максимовића, који тада није имао ни десет година⁶ (рођен је 4. јуна 1896), а касније је завршио Правни факултет и Војну академију, па је послје Првога свјетског рата, као емигрант студирао и завршио код нас Богословски факултет у првој његовој генерацији; затим био професор ниже гимназије у Лозовику, па Богословије у Битољу; иза тога је отишао у Париз код Руса, а одатле у Шангај па у Сан Франциско; то је Св. Јован Шангајски и Санфранциски.

У академији је, иначе благодородни и бистри Петар Росић био у свему примјеран. Замонашио га је, давши му име Варнава, 30. априла / 6. маја и рукоположио га за јерођакона, а 6. јуна за јеромонаха – ректор Академије епископ Сергије, као студента четвртога, завршног курса Академије, коју је те (1905) године завршио са степеном кандидата богословља. Том приликом му је дао поуку коју је Сава Рабреновић превео на српски језик и објавио у „Цариградском гласнику” XI (1905), бр. 34, стр. 3 (*Калуђерсѣво и ѣасѣирска служба*).

Већ у августу је био у Цариграду. О њему, пише конзул у Приштини Спалајковић, треба повести рачуна и дати му могућност да се припреми за кандидата архијерејског⁷. Зато је упућен у Цариград, ради учења грчкога језика и школовања на Халки⁸. У ствари, ни Гаврило Дожић који је по свршетку Богословије на Халку дошао крајем 1904, ни Варнава Росић – посебно он – који долази из Петрограда са научним степеном кандидата богословља, нијесу имали потребе да се уписују, него су тамо учили грчки и турски језик, а школа је била у рангу средње. Међутим, изгледа да су – на захтјев Грка – само формално уписивани ради статуса и полагања испита; иначе, зашто би полагали и кога би ранга били испити из богословских предмета као и сама диплома?

Дошавши у Цариград, јеромонах Варнава је постављен за свештеника у Српском посланству, које није имало свога храма, него је служено у руској цркви; ту је био истовремено референт за вјерска питања и упра-

⁶ Вељко Ђурић Мишина, *Варнава, ѣаѣријарх срѣски*, Београд, 2009, 25.

⁷ Радмила Радић, *Исѣо*, 49.

⁸ *Исѣо*, 49.

витељ српске основне школе све до 1910. године⁹, кад је изабран за епископа-викара, са титулом велички и главинички, митрополиту Поликарпу у вријеме патријарха Јоакима III 18. марта, а 10. априла те године (1910), лицем на Лазареву суботу, хиротонисан у патријарашком храму у Цариграду, посвећеноме Св. великомученику Георгију Побједоносцу.

Младога јеромонаха Варнаву, сада већ епископа, чекали су – и тек га сад чекају – велики послови: да води укупан духовни и културни живот и особља посланства – раније, а сад епархије као великог простора. У Цариграду је било доста наших људи разним пословима и обавезама и требало их је држати уједно, а сад у епископији били су много растрзани и требало их је обједињавати. Зато је од почетка тијесно сарађивао са Цариградском патријаршијом¹⁰. Као пастир и проповједник морао је бити веома обазрив и тактичан у питању националнога уједињења српског народа, који је много – до иситњености – био раздијељен на дјелове, да не би несмотреношћу изазвао какав конфликт¹¹. У прољеће 1906. обилази Свету земљу и походи Часни гроб Господњи, о чему пише у „Цариградскоме гласнику” (у априлу 1906).

Кад се краљ Петар враћао из Русије, последије вјенчања кћерке Јелене за великог кнеза Јована Константиновића, тек изабрани епископ Варнава му је био тумач и пратилац у Цариграду; много се свидио краљу овај млади и културни епископ и то га је приближило династији¹². То је било 28. марта 1910. године – дакле, између његова избора и хиротоније. Краљ Петар је тада био гост султана Мехмеда V¹³.

У томе дијелу Цариградске патријаршије, у Западној Македонији, Срби су тешко живјели. Док није у Призрен дошао за митрополита Србин Дионисије Поповић¹⁴ и дебарски епископ Варнава Росић, њих су у црквеноме и духовном погледу угњетавали и притискали не само Турци који су имали политичку власт, него и Грци и Бугари, егзархисти, па добрим дијелом и римокатолици који су имали у Призрену своју бискупију, школе и развијену мисију¹⁵. Милаш је писао Варнави, преко про-

⁹ Сава, еп. шумадијски, *Исѣо*, 52.

¹⁰ *Исѣо*, 52; *Енциклопедија православа* I, 314; Мајевски, *Исѣо*, 125.

¹¹ Мајевски, *Исѣо*, 101.

¹² *Исѣо*, 133.

¹³ Р. Радић, *Исѣо*, 55.

¹⁴ Еп. Сава, *Српски јерарси*, 51.

¹⁵ Мајевски, *Исѣо*, 32.

те Греговића, како се Бугари љуте и протестују¹⁶, док су се Грци врло брзо стишали и развили позитивно расположење. Њихов лист „Етноскос Агон” у Цариграду од 20. марта 1910. године пише врло позитивно о школованоме свештенмонаху овдашње српске колоније – образованоме и отменом Варнави, који је био са највећим ентузијазмом примљен и поздрављен од стране вјерника. И они сазнају да је овај избор узнемирио шизматичне Бугаре, који су чинили све могуће сплетке и смицалице како би себи привукли малобројне православне Србе у овој епархији¹⁷, а од стране расположеног народа било је искрене радости и честитања¹⁸.

То одушевљење српскога народа је било разумљиво, јер је имало дубоки, предубоки мотив: од времена Св. Климента, једнога од петорице ученика Св. браће – Кирила и Методија – Петочисленика – Варнава Росић је био први Србин, односно Словен уопште, епископ на овој епархији која је имала, по својој столици и назив – Дојранска, а то је вријеме од 916. па све до 1910. године – дакле, с малим заокружењем, један миленијум¹⁹.

Варнавин рад у епархији је прихваћен са неизмјерним одушевљењем. Његова отмена фигура, господствено понашање, дубока душевност и суптилна духовност, православна побожност рускога типа, висока интелигенција и широка ученост – то је оно што је код вјерника остављало дубину и пуноћу непосредног доживљаја који је био и духован, и културан, и народни/националан па су се вјерници скупљали, сабирали и уједињавали око његове привлачне и импозантне личности. И Грци фанариоти су га прихватили јер им је импоновао, али убрзо и егзархисти – Бугари, који су своје раније нерасположење према њему окренули у расположење, премда су Цинцари битољски против њега отворено протестовали²⁰.

Поред отпора који су спласли, било је проблема које није било лако савладати: мало храмова, школа још мање, а турска власт није одобравала отварање нових²¹. На савладавању тих тешкоћа он је радио и то тако да су сви имали повјерења у његову мисао, намјеру и прегалаштво.

¹⁶ *Исјџо*, 138.

¹⁷ *Исјџо*, 138–139.

¹⁸ *Исјџо*, 141–142.

¹⁹ *Исјџо*, 139, у подтексту.

²⁰ *Исјџо*, 153–155.

²¹ *Исјџо*, 45.

Митрополит Поликарп је осјетио себе сувишним и непотребним па је реаговао, али – на најхришћанскији начин, управо у духу ријечи Св. ап. Павла који каже: „Чашћу чините већим један другог” (Рм. 12,10; Флб. 2,3). Зато је написао посланицу својим вјерницима²² у којој га он њима топло препоручује, и стиче се утисак из ње да он радо остаје у његовој сјенци²³, а самом Варнави братско писмо²⁴.

На епархији је остао до повлачења српске војске преко Албаније (1915), кад јој се прикључује, а онда, по одлуци српске владе, одлази у Русију, у деликатну мисију: и дипломатску и добротворну, па – као представник Српске цркве и српске владе – присуствује у својству делегата на Великом сабору Руске цркве. По одласку из Русије обилази логоре избјеглица: Париз, Марсеј, Ница, Крф²⁵...

Послије доласка из Русије опет је на фронту и са владом. Кад су војници подигли малу цркву на Кајмакчалану, он ју је освештао у присуству престолонаследника Александра 17. септембра 1918. године – дакле, уочи самог јуриша у побједоносни низ војних операција, које се неће зауставити до коначног ослобођења²⁶. Свети синод наше цркве му је повјерио администрирање нашим епархијама на југу до васпостављања јединства Пећке патријаршије, кад је он изабран за митрополита скопског²⁷.

Био је сарадник „Цариградскога гласника – гласила отоманских Срба”, а има нотираних и његових других активности на ступцима ових новина. Слиједи библиографски преглед тих чланака и биљежака.

ЈЕРОМОНАХ ВАРНАВА (РОСИЋ)

1. *Узајамни одношај Библије и науке*, „Цариградски гласник”, XI (1905), 40, 3. У даљем наводу у тексту скраћено: ЦГ.

2. Свештеник Григорије Спиридоновић Петров, *Црква и веронаука*, „ЦГ, XI (1905), 41, 3; 42, 3; 43, 3; 44, 3; 45, 2–3; XII (1906), 1, 3; 2, 3; 4, 2; 9, 2–3. (Јеромонах Варнава Росић).

²² *Исїѡ*, 150.

²³ *Исїѡ*.

²⁴ *Исїѡ*, 147–150.

²⁵ Р. Радић, *Исїѡ*, 49.

²⁶ Мишина, *Исїѡ*, 48.

²⁷ Еп. Сава, *Српски јерарси*, 52; *Енциклопедија Ѣ православља I*, 14.

3. Школа и настава, ЦГ XI (1905), 44, 2; 45, 3; (с руског јеромонах Варнава Росић).
4. Против оштрог поступања са својим женама, ЦГ XI (1905), 50, 3.
5. Божић, ЦГ XI (1905), 52, 2–3.
6. Свештеник Григорије Петров, *Мисли о школи*, ЦГ, XII (1906), бр. 1, 3; 2, 3; 4, 3 (с руског јеромонах Варнава Росић).
7. Свештеник Григорије Петров, *Школа и животи*, ЦГ, XII (1906), бр. 9, стр. 2–3 (с руског јеромонах Варнава Росић).
8. *Веронаука у нашој основној школи*, ЦГ, XII (1906), 10, 1.
9. *Благовести*, *Лазарева субота*, *Цвети*, ЦГ, XII (1906), 12, 1.
10. *Свјатосавски Христосови*. Дан у који је ђредан Исус Христос на свјатосави, ЦГ, XII (1906), 12, 3 – проповед протојереја Јована Сергијева Кронштатског (с руског јеромонах Варнава Росић).
11. *Христос Свјатосавић*, ЦГ, XII (1906), 13, 1.
12. *Пред ђлашњаницом*, ЦГ, XII (1906), 13, 2 (с руског В. Р.).
13. *Да ли су само Јевреји расијели Христа*, ЦГ, XII (1906), 13, 4 (с руског В. Р.).
14. *Како верујем у васкрс Госиода? Пројовед на Томину недељу*, ЦГ, XII (1906), 14, 4 (с руског В. Р.).
15. *На ђмену ђокојноја Јока Давидовића*, ЦГ, XII (1906), 14, 4.
16. Из зборника беседа Јована Златоуста. *О свјетом ађосиолу Павлу*, ЦГ, XII (1906), 23, 3 (јеромонах Варнава Росић).
17. *Писмо с ђриморја*, ЦГ, XII (1906), 44, 2.
18. *Појлед на наше свјатосавије свешћенство* ЦГ, XII (1906), 49, 1; 50, 1.
19. *Христос се роди*, ЦГ XII (1906), 51, 1.
20. *О ученицима*, ЦГ, XIII (1907), 2, 1.

БИЉЕШКЕ

1. Прилози Светосавском фонду Српске школе у Цариграду на дан 14. јануара, ЦГ, XV (1909), 4, 3 (управитељ школе јеромонах Варнава Росић).
2. Кратка биљешка да је на прослави Св. Саве у Српској школи у Цариграду чинодејствовао јеромонах Варнава Росић, ЦГ, XV (1909), 3, 31.
3. Вијест да је чинодејствовао у руској цркви у Цариграду кад је Стојан Новаковић давао четрдесетодневни парастос својој супрузи Јелени јеромонах Варнава, нотира ЦГ, 13. октобра 1908.

II

Ђорђе Дожић је рођен у селу Врујци у Доњој Морачи, 17. маја 1881. године. Рано је дошао у Манастир Морачу код стрица игумана Михаила као послушник и да учи књигу. Ту је завршио основну школу са још неколико дјечака, а наставу су имали често у пећинама у околини манастира због страха од турских упада²⁸. Иза тога је отишао у Београд да учи гимназију. Послије завршенога првог разреда у Другој београдској гимназији, отишао је у нишки крај: препоручио га је његов стриц и учитељ архимандрит Михаило епископу нишком Никанору Ружичићу кад је, на путу по Црној Гори, овај био у Морачи; он га је упутио у Манастир Липовац код Алексинца, а онда га премјестио у Сићево код Ниша²⁹. Ђорђе је још у Морачи код свога стрица био навикао на манастирски амбијент и живот у њему, и на обавезе манастирске – тако да је у монаштву препознао свој будући позив и животни пут.

У нишкоме и лесковачком крају, особито у плодној Топлици, настанило се доста исељених Црногораца, можда највише Морачана и Ровчана, особито после повлачења Турске из јужних крајева Србије, сходно одлукама Берлинскога конгреса (1878).

Сачувано је занимљиво предање о његовом сићевачком искушеништву. Наиме, једне вечери је заноћио код епископа нишког Никанора протојереј Стеван Димитријевић, који је тада (од октобра 1899) био ректор Богословско-учитељске школе у Призрену³⁰.

Искушеник Ђорђе је био дошао, по послушању, из оближњег Манастира Сићева да послужује на вечери код владике. Тада млади ректор богословије је запазио овога наочитог младића/послушника и питао је свога домаћина за њега: ко је и одакле је? Епископ је одговорио да је то један младић из Црне Горе, у Сићеву је искушеник, „добар је и паметан, могао би једнога дана да добро и корисно послужи Цркви и народу – води га са собом и упиши у богословију”. – У то вријеме Београдска богословија је примала у први разред кандидате који су имали завршено полугимназијско образовање – малу матуру или полуматуру; али је имала, и тако га именовала – *Сйраначко одјељење*, у које је могао да буде примљен

²⁸ Радмила Радић, *Живот у временима: Гаврило Дожић*, Институт за новију историју Југославије, 2006, 40.

²⁹ *Исјо*, 41. и 48.

³⁰ *Исјо*, 43.

и уписан и кандидат без те квалификације, само уз два услова: да је већ у чину свештеноме, али из неослобођених крајева, уз обавезу да послије буде тамо на служби – свештеничкој или учитељској, или објема заједно.

По другој верзији која је ушла у литературу³¹, прота/ректор Димитријевић је свратио у Ниш у вријеме школскога распуста и том приликом му је његов пријатељ прота Веља Милојевић рекао да се у братству Манастира Сићева налази јеромонах Гаврило, кога би требало примити у богословију. Тада су Високи Дечани и Пећка патријаршија имали мала монашка братства, односно братства – особито Дечани – са малим бројем монаха Срба. Професор и ректор Димитријевић је једва дочекао да га пребаци у Дечане, па је Рафаило Марковић, игуман Манастира Велућа, препоручио Гаврила и свога млађег брата Иринеја: првога за Дечане, а другога за Пећку патријаршију. То је могло бити с прољећа или преко љета 1900. године, кад је Гаврило већ био замонашен. Затим је дошла и препорука еп. Никанора. Ст. Димитријевић их је примио у школу у јесен 1900. године, без дозволе Министарства спољних послова Србије, које је било надлежно за све српске школе у Отоманској империји.

Ова два предања су потпуно уклопива хронолошки, и подударна мотивски са подацима из докумената, и могу бити узета као основана. Зато нема никаква разлога не прихватити њихов садржај као ткање потке кроз основе конаца од којих се тка историјски ћилим догађаја и прилика.

Доласком у Дечане и Призрен и уписом у тамошњу Богословско-учитељску школу, сићевачки јеромонах Гаврило Дожић улази у обим и канонску сферу Цариградске патријаршије: већ је био замонашен и понио ново монашко име Гаврило – да буде у именскоме пару са својим учитељем и првим духовником стрицем архимандритом Михаилом. Замонашен је 26. фебруара 1900. године, сјутрадан (27. фебруара) рукоположен у чин јерођакона, а послије недјељу дана (5. марта) за јеромонаха. Тако је ушао у вишу јерархију, тј. свештенство, али другога степена (први степен је ђаконски, други свештенички/свештенмонашки, а трећи је епископски у који ће тек бити изабран и посвећен у Цариграду 1911. године)³².

³¹ *Исјо*, 43.

³² Радомир Ивановић, *Црнојорски ђаци у призренској богословији*, „Споменица педесетогодишњице верско-националног и културно-просветног рада богословско-литерарне дружине „Растко” у Призрену, 1889–1939”, Скопље, 1940, 80

Као ђак, јеромонах Гаврило је био примјеран у свему. Петар Росић, доцнији Варнава, већ је био у богословији – један разред испред њега (II), а Григорије Божовић – такође, један разред испред Варнаве (III). Иначе, сва тројица су били чланови школске литерарне дружине „Рас-тко”. Гаврило је био први, најбољи у генерацијама читаве једне деценије од 1902/1903. па до 1911/1912. године.

При самоме крају школовања у Призрену, јеромонах Гаврило је имао озбиљну и опасну незгоду. Наиме, био је у шетњи са још два друга и нападну га Шиптари код самога школског винограда, па га је један убо ножем у бутину. Послије тога је, малаксао, дошао у школу и указана му је помоћ у школској амбуланти: рана је опрана, очишћена и превијена, и то је регистровано на страницама штампом објављеним³³.

Остала је у усменом предању сачувана једна појединост у вези са овим, која се потпуно уклапа у описани догађај и употпуњује слику његове реалности. Дошао је – каже то усмено предање – турски војник у школу после краћег времена и саопштио ректору: ваш ученик јеромонах Гаврило Дожић направио је јавни неред – изазвао је тучу у којој је учествовао. Ако не будете реаговали, сходно *Закону о јавном реду*, школа ће бити затворена. Ректор је, нормално је, претпоставио школу појединцу/ученику, и јеромонаху Гаврилу ударио шамар, рекавши да га истјерује из интерната. А овај, онако љут, рекао је: „Хајде, хајде... љубићеш Ти мени руку”. После је и њему самом било јасно зашто је услиједила таква одлука. Са својим професором Гаврило је до краја остао присан.

Искључен из интерната, ученик јеромонах Гаврило отишао је у свој манастир Високе Дечане. Ускоро је и пред суд изашла ствар, али је – на заузимање руског конзула – оптужени ослобођен одговорности³⁴.

За то вријеме прота Ст. Димитријевић није питање свога омиљеног ученика ни препустио низводноме току догађаја, ни игнорисао, него је писао и у Београд и у Цариград, и тражио да му се обезбиде услови за даље школовање. Из интерната удаљени ученик је завршио богословију са одличним успјехом 15. јуна 1903. године, диплома бр. 216 – за три године, а трајала је четири, значи да је један разред приватно полагао³⁵.

³³ Душан П. Кордић, протојереј – Буснови, *Једна усјомена*, „Споменица педесетогодишњице...”, 97; Владимир Бован, *Призренска богословија*, Ниш, 2002, 90.

³⁴ Радић, *Исјо*, 85.

³⁵ *Исјо*, 43–44.

Од тада је он учитељ у основној школи у Манастиру Дечанима по основу увјерења Рашко-призренске митрополије бр. 262 од 1. фебруара 1904. године, а обављао је и послове секретара дечанске управе³⁶ и неуморно се борио да се Дечани сачувају од покушаја преузимања руских светогорских монаха из Манастира Св. Пантелејмона, па је, због нереда око тога, заједно са јерођаконом Јелисејем Поповићем, одведен у турски затвор у Пећи. Послије тога он прелази у Србију – Јагодину, односно Манастир Јошаницу. Учитељска служба и секретарски посао управе дечанске потрајаће до краја те (1904) године, кад је већ стигао позитиван одговор за његов наставак школовања у Цариграду, односно на Халки, и касније – као његов даљи наставак – у Атини.

Сад настаје извјесно шаренило података у литератури: те да је учио и завршио богословију на Халки, острву код Цариграда; те да је учио језике – државни, турски, и језик говорни и наставни – грчки, да је студирао у Атини и коначно своје образовање крунисао научним степеном доктора наука. Међутим, већ цитирана књига Радмиле Радић (*Живот у временима: Гаврило Дожић*) све то рашчишћава и рјешава: савјесна ауторка је располагала максимално изворном архивском грађом и пажљиво мотрила сваки текст и ишчитавала његов прави смисао и податак. Према њеним резултатима, он није учио богословију на Халки, него само језике – турски и грчки, а уосталом, кратко је и био – нешто више од пола године. Турски језик му је, будући да је био званични језик државе, био потребан ради службене употребе и уопште комуникације у јавности, а други, грчки, био је језик теолошке литературе и богослужења код Грка међу којима је и био. Тих година ректор богословије на Халки био је ставропољски митрополит који није био нимало наклоњен Србима, а Гаврилу, изгледа, мање од осталих. Код њега је учио врло ревносно грчки, и овај га максимално оспоравао и задржавао. На четворицу питомаца на Халки, у отаџбини се рачунало – планирани су за највиша звања у Цркви; то су Дожић, Росић, монах Севастијан и Недељко Пиперковић, касније епископ тимочки Емилијан, који је доцније у Атини на Универзитету био класни друг Атинагоре, каснијега патријарха васељенског.

Будући дубоко свјестан зашто је овамо дошао, Гаврило је неуморно радио, зидајући од ноћи несаницу. На полагању испита, он је, најзад, по-

³⁶ *Исјо*, 49.

казао максимално знање из сложене грчке синтаксе, и тако добио могућност да иде на универзитетске студије. Грчки је још боље утврдио код приватног учитеља Христа Пантазибиса³⁷. Он не очекује успјех у Цариграду, па зато моли да му се издејствује стипендија за универзитетско школовање у Атини³⁸. То се дешава у првој половини 1905. године, јер се већ од јесени – уз помоћ Министарства просвјете и црквених послова Краљевине Србије који му комплетирају документе, уписује на Атински универзитет који успјешно завршава у јуну 1909. године. Докторска теза је до тога времена написана или се приводи крају – тако да је он њу одбранио са врло добрим успјехом 4, а промовисан је 13. новембра 1909. године у Свечаној сали Универзитета – као трећи Србин доктор Атинског универзитета: први је био Саво Љубидратић из Херцеговине, други Петар Лазаревић из Прилепа и он – трећи.

Овај посао је утолико био тежи и перипетије веће кад се узме у обзир да је полагао и пријемне испите за упис на факултет (класици латински, класици грчки, група философска и група историјска) и положио их врло успјешно: један добро, два врло добро, и један одлично. Већ 1908. године иде у Швајцарску ради даљег учења француског језика, али и прије и после тога времена одлази и у Београд и у Призрен, свакако ради прикупљања грађе за научни рад и рјешавање разних несугласица око закинутих права. Очигледно, било му је јасно да нема бављења науком без знања језика и без добре научне грађе. О њему су владала различита мишљења. Нарочито се негативно о њему изразио Мирослав Спалајковић, тада конзул у Приштини, негативним квалификативима: да је нестабилан и нервозан, слабих живаца, склон сплеткама, како хоће оно што хоће, без обзира на све услове и околности³⁹.

У ствари, биће да дипломата није имао ни способности, ни афинитета, а особито воље да дубље упозна и адекватније квалификује овога младог човјека од кога је чекала и Црква и држава српска – услугу, службу, резултате, а у то се није могло ићи неспремно и неснабђевено високим квалификацијама. Тих година је било већ добро познато у науци оно чиме се бавио наш велики научник, етнопсихолог и антрополог-граф Јован Цвијић, разрађујући и широко разуђујући обим и детаље те

³⁷ Исто, 48.

³⁸ Исто, 53.

³⁹ Исто, 51–59.

нове науке и њених садржаја. Типологија карактера и темперамената је била лепезаста и богата, а о томе Спалајковић, очигледно, није био ни обавијештен. Његова дијагноза (израз изведен адаптацијом грчке ријечи дија-гносис што значи раз-а-зна-ва-ње) Гаврила Дожића није адекватна. Он је био здрава и јака личност, уз то способан и радан, али карактер виолентан – и здрав и стабилан, упоран и неуморан, буран и драматичан, стихијска снага воље, ума, тијела, која није бесциљна, него сврховито усмјерена. Природна бистрина и радна дисциплина донијели су своје резултате – не само оне који су одговор на његове универзитетске обавезе, него и друге: тих година он је дао, сарађујући у црквеним часописима Србије, неколико научних расправа из којих је евидентно да добро влада савјесно одабраним градивом, ставља га у контекст прилика, културе, историјских токова, уносећи у обрађену грађу јаку и здраву логику, и зато, нормално је, даје здраве и непољуљане научне резултате. Ти његови радови, чију листу прилажемо овоме раду, односно уклапамо је у њега, јер је то из тих година – показују пуну примјену научне методологије. Уз то, његова је реченица и логична и писмена, стил полетан и разложен и – резултат је ту. А да је у питању била нервоза, неодмјереност, иреалност и неограниченост у плановима – не би он онако величанствено и поносно пребродио све касније тешкоће и њихову драматичност, колебања и расцјепе, а имао их је до краја живота, што ниједан човјек – бар у нашем историјском и просторном амбијенту – на таквом положају. Довољно је сјетити се чињенице да је то једини црквени поглавар цијелога хришћанског свијета, и религијски представник уопште, који је до дна искапио горку чашу страдања у хитлеровским казаматима у вријеме Другога свјетског рата. Тога корифеја православља треба данас, ретроспективно, препознати и идентификовати у његовим цариградским и атинским годинама живота, школовања, рада... Тада је имао полет и планове, младост и снагу, осјећајући интензивно позваност на велике обавезе и одговорност у односу на њих, не само своје, него – Цркве и народа. Зато се он предано спремао, а то није могло ни да се планира ни да се спроводи без исконске здравине која је Спалајковићу остала далеко од најширих хоризоната обзира и домета сазнања. Његови умни погледи су имали ширину хоризоната и дубину перспектива, а онда је – у реализацији планова – ишла снага вулканска и темперамент жестоки.

Тај и такав Гаврило Дожић одбранио је докторат на Атинскоме универзитету и промовисан за доктора наука 13. новембра 1909. године⁴⁰. Познајући њега и његов рад, о њему је посланик у Атини Бошковић писао да је „интелигентан и ревностан радник, да је успешно и стручно завршио све”⁴¹.

О његовој тези у научној литератури имамо разних несигурних података који се расипају. Готово редовно се наводи наслов „Хришћанство у Срба у 18. веку”, па и у 19⁴², а Библиотека Историјског института САНУ има ту књигу под сигнатуром (ознаком: *signum* – знак I 1975) на грчком, у латиничној транскрипцији у каталогу – овдје латиничном; а на самој књизи фино пише *Ο χριστιανισμός παρα τοις Σερβοις απο του V μεχρι του XII αιῶνος, Αθηνῆσι, 1910, 71*. Дакле, ни насловна синтагма са картона, односно књиге, није подударна са њеним навођењем, хришћанство и духовни живот нијесу баш подударни изрази, а посебно је питање вријеме, односно временски период који је био оквир обраде; V–XII, а не ни XVIII ни XIX вијек.

Такође, у литератури се понегдје истиче да је сарађивао у „Цариградскоме гласнику”; а кад прелистамо његове бројеве из година кад је он био у Цариграду и Атини, од краја 1904. па до друге половине 1909. кад је, послвије младотурске револуције *Гласник* престао даље да излази – има неколико радова који ће бити наведени у прегледу/листи његових текстова из тога времена. Тих година је врло марљиво и често сарађивао у тадашњој периодици Цркве у Србији, о чему такође сљедује преглед у прилогу, а сваки текст је био са дубоким и јаким научним утемељењем. У „Цариградском гласнику”, у оквиру редакцијскога чланка *О научним сѣйенима* наведен је одломак из чланка синђела Гаврила у обиму од 15–20 редова, под насловом *Наша Црква*⁴³. Има и један рад о епископу Никодиму Милашу, објављен у „Гласнику Православне далматинске епархије” који се односи на брачно-црквено право др Никодима Милаша у грчкој литератури. Његови чланци су – студије, он суверено влада градивом које обрађује. У обради историјске грађе није заступљено пуко, чисто позитивистичко набрајање чињеница, ни сиро-

⁴⁰ *Исѣо*, 55.

⁴¹ *Исѣо*, 53.

⁴² Миодраг Близанац – Вељко Ђурић Мишина, *Пайријарх Гаврило Дожић*, Нови Сад, 2004, 12.

⁴³ „Цариградски гласник”, XIV (1908), 10, 2.

ва хроника, нити беживотна дескрипција – него се праве визије, али не фразеолошке, оне логично проистичу из проучене грађе као у формалној логици, што формално исправно и логички нужно сљедују закључци из претходних премиса. Дакле, није у питању сирова архивска грађа, ни градиво хронике, ни развучена ни раширена хронологија, ни вакуум, ни хаос – него виша синтеза у којој се види и има своје одмјерено и процијењено мјесто, оно што је у њу ушло и у њој се садржи. Кроз то се види и у томе се огледа његова квалификованост за бављење научним радом, па оштрина његове мисли, прецизност његова запажања, одмјереност његове бритке ријечи као и бескомпромисност у оцјени.

Послије промоције за доктора теологије, синђел Гаврило је постао секретар Хиландарскога братства и управитељ Хиландарске монашке школе⁴⁴, наслиједивши на томе мјесту др Петра Лазаревића, па је послије избора за епископа јеромонаха Варнаве именован за свештеника Српскога посланства у Цариграду и управника српске школе – такође у Цариграду; на предлог конзуларнога одјељења Министарство иностраних дјела ријешило је 17. маја 1910. године да је уједно и референт за вјерска питања у Цариградском посланству Србије. Као и његов претходник Варнава, и Гаврило је вршио парохијску дужност код православних Срба у цариградској колонији, служећи у руској цркви, често и са другима православним свештенослужитељима, и у Цариграду и, као и раније, у Атини.

Кад је краљ Петар Карађорђевић (1910), у повратку из Русије, свратио у Цариград и био гост код султана Мехмеда V, пратилац и тумач му је био новоизабрани епископ велешко-дебарски Варнава, а онда је краљ наставио пут и свратио у Свету Гору – ту га је дочекао (28. марта 1910) у тим двијема улогама, по одлуци Светогорскога сабора, синђел др Гаврило Дожић⁴⁵, који је, не много прије тога времена, рјешењем Министарства иностраних дјела Краљевине Србије бр. 6571 од 22. децембра 1909. године постављен за секретара Сабора Манастира Хиландара⁴⁶.

Кад је постало отворено питање попуњавања трона митрополије рашкопризренске и скендеријске, онда се широко разјечала читава борба: предлози, кандидације, форсирања, оспоравања...

⁴⁴ Радић, *Исџо*, 56.

⁴⁵ *Исџо*, 57.

⁴⁶ *Исџо*, 55.

У видокругу су била два кандидата: архимандрит др Гаврило Дожић и Богдан Раденковић, још мирско лице, обојица призренски ђаци. Раденковић је био из села Чагрић у Ибарскоме Колашину; после је призренске Богословско-учитељске школе завршио је права у Цариграду, а поред српскога и турског, знао је још албански, грчки, француски и нешто њемачки – очигледно, широко образован човјек. Био је извјесно вријеме професор и васпитач Учитељске школе у Скопљу, па секретар епископа-митрополита скопског. Остао је удов. Тајно је припадао, а повремено се у организацију и јавно укључивао, завјереничким комитским акцијама, па га је све то дискредитовало код Цариградске патријаршије, а владало је мишљење да је рђав и опасан човјек и заповједник комитски⁴⁷. Међутим, и поред тога он је био ријешо да се прихвати тога високог позива и положаја.

Цијело ово питање постало је широко дискутовано. Да не би архимандрит Гаврило остао заобиђен, а да би се направио простор за Раденковића, народни посланик Ненадовић истиче да је Дожић био погодан за скопску епархију⁴⁸. У Министарство иностраних дјела је стигао 27. септембра 1911. телеграм из Битоља од епископа Варнаве у коме овај саопштава да ће поднијети оставку кад сазна за избор Раденковићев. Два дана касније (29. септембра) сâм Раденковић пише у Министарство иностраних дјела да полази у Хиландар да се замонаши. Изражава задовољство што је тамо епископ Мелентије (Вујић), јер се тиме избјегава Варнава који би, будући да је са овим несагласан, сигурно опструирао ствар⁴⁹. Ситуација се брзо измијенила: Богдан се замонашио и он је сад монах Василије, па га је затим Варнава рукоположио и повео у Кичево да га подучава служби у Цркви⁵⁰. Синод овим није био задовољан, па је одлучио да подвргне епитимији и Манастир Хиландар гдје је извршено ово монашење, а онда и рукоположење⁵¹.

Богдану Раденковићу, који је сад отац Василије, суђено је за комитске акције, а то му је и Цариградска патријаршија узимала као дискредитујућу чињеницу.

⁴⁷ Драги Маликовић, *Избор рашкојпризренској митрополији 1912*, 29.

⁴⁸ Р. Радић, *Исјо*, 71.

⁴⁹ *Исјо*, 76.

⁵⁰ *Исјо*, 77.

⁵¹ *Исјо*, 79.

Сенатор Темко Поповић је поднио Патријаршији писмену изјаву на грчком да српска влада неће Дожића из разлога што је његов брат министар у влади на Цетињу, па ће он – ако дође до измјене државних граница, усљед рата који се очекује – отцијепити ову митрополију од Србије и припојити је Црној Гори, односно Цетињској митрополији⁵². Овај сенатор није много зазирао, поготово није презао од неистина, само да постигне ефекат: Мило Дожић, правник, министар у влади на Цетињу, уопште није брат, него само рођак из братства⁵³, братственик, архимандриту Гаврилу. А тачно је да је Црна Гора, нарочито програмском пјесмом која је у то вријеме пјевана као химна Црне Горе, тада, односно онда, младога кнеза Николе *Онамо, онамо...* испојила и план и жудњу за Призреном, Дечанима и др., гдје „морам једном оружан поћ”, каже та пјесма.

Дакле, влада Србије је прижељкивала, уз неке модификације свога става⁵⁴, свога кандидата Василија Раденковића, кога су организовано форсирани одређени кругови са југа и он се у јеку те агитације и замонашио; Црна Гора је била за свога кандидата Гаврила Дожића ког је упорно подржавала и Цариградска патријаршија, и на руку су му ишле многе појединости, али је имао и силних сметњи, а Русија, као неукључена директно у ово, имала је у виду и интимно прижељкивала и предлагала свога кандидата велешко-дебарскога епископа Варнаву Росића⁵⁵. Током 1911. године та је ствар растезана и таласана па су коначно у децембру остала на изборној листи само два кандидата: епископ Варнава и архимандрит Гаврило. Избор је обављен у Синоду Велике цркве Цариградске патријаршије под предсједништвом патријарха Јоакима III и резултат је био: архимандрит Гаврило 9 гласова, епископ Варнава 2, један глас је био уздржан. То је било 1. децембра 1911. године, а три дана касније (4. децембра) хиротонисан је нови митрополит рашко-призренски и скендеријски Гаврило⁵⁶.

⁵² *Исјо*, 79.

⁵³ *Исјо* 66.

⁵⁴ Маликовић, *Исјо*, 28–29.

⁵⁵ *Исјо*, 104.

⁵⁶ Близанац-Мишина, *Исјо*, 12; Сава, еп. Шумадијски, *Исјо*, 107; *Енциклопедија љ православља*, I, 421.

Међутим, није одмах дошао у резиденцију – почео је период припрема које ће потрајати до првих дана јула идуће (1912) године⁵⁷, гдје неће остати дуго: већ у септембру почиње Први балкански рат, а нови митрополит још није добио берат (потврду) од султана, јер то одбија турска дипломатија која није била ни за Василија Раденковића⁵⁸. И становништво је неуравнотежено: вјерници у Пећи и калуђери у Дечанима су за Дожића⁵⁹, али не и вјерници у Призрену, а Руси утичу помало на расположење становништва у Пећи⁶⁰.

Међутим, трећи одред црногорске војске – Санџаклије, којим командује сердар Јанко Вукотић, последије великих успјеха муњевитих операција у долини Лима, силази у Метохију, сагласно ранијима међудржавним договорима, и осваја Пећ, Дечане, Ђаковицу... и креће низ ток Дрима према Скадру. Те новоосвојене територије сад улазе у састав црногорске краљевине у којој води и организује црквени живот продужена грана Пећке патријаршије из времена прије њенога антиканонскога укидања (1766) – Цетињска митрополија. Обнавља се стара Пећка митрополија и митрополит Гаврило је премјештен из Призрена на њен трон⁶¹. Пошто су оцртане државне границе па су Метохија, Хвосно, Пећ и Полимље припали њој, митрополит Гаврило је већ у новембру на Цетињу. Краљ Никола је издао 24. новембра 1913. године указ о припајању пећке епархије Цетињској митрополији, а три дана касније, 27. новембра, митрополит Гаврило је проглашен за пећког митрополита, а устоличио га је 6. децембра те године министар црквених дјела Мирко Мијушковић⁶².

У то вријеме је већ у јеку Други балкански рат. Митрополит Гаврило широко развија, а у Првome свјетскомe рату (1914) још више омасовљује и у тој сложености мултициплира акције пастирске службе у ратним условима: рад Црвеног крста, особито болничке службе у војсци, а и код цивилног становништва, па патриотски говори у којима наглашава трпљење и стрпљивост, појачану молитву... У Првome свјетском рату је он већином око Пљеваља и са штабом Јанка Вукотића иде до Горажда, гдје је био фронт према Аустроугарској. Он и овдје служи, проповједа, тје-

⁵⁷ Маликовић, *Исџо*, 100.

⁵⁸ *Исџо*, 104.

⁵⁹ *Исџо*, 38. и 39.

⁶⁰ *Исџо*, 32. и 33.

⁶¹ Р. Радић, *Исџо*, 103.

⁶² Р. Радић, *Исџо*, 103.

ши, савјетује, држи ватрене говоре, организује у војсци службе, посебно санитарску и интендантску: мотивише људе домаћине по селима да обезбјеђују храну војсци кроз пољопривредне производе и узгој стоке, а жене и дјевојке да плету чарапе и џемпере, рукавице и шалове, јер иде зима, а војска треба спремна да је дочека.

Кад су аустроугарске трупе ушле у Пећ, затекли су га у његовој резиденцији – није се повукао са војском јер – сматрао је – то није његов облик и вид пружања отпора непријатељу, него је његово као пастира да остане с народом. Ту је заробљен и стражарно, под пљуском кише, спроведен пјешке до Косовске Митровице, гдје је уведен у вагон, свакако теретни, и – право у Мађарску, гдје је остао у статусу ратног заробљеника док се није разболио; а онда у Улцињ на лијечење, гдје је дочекао и крај рата – Првога свјетског. Иначе, још од јесени 1913. он је канонски у саставу Цетињске митрополије.

*

Приказ „цариградских” година двојице српских патријараха није само исјечак из велике цјелине, него има и своје оквире: предњи почиње мало издаље – да се види како су и с којим квалификацијама дошли у Цариград, односно Гаврило касније и у Атину, а задњи оквир је њихово прекорачење временске границе и улазак у надлежност Српске православне цркве којој су припадале територије њихових епархија – пећке послје Првога балканског рата, а епархија у територији Македоније послје Првога свјетског рата. Али сржни дио и тежиште рада представљају године наведене у насловној синтагми овога приказа, заснованог на конкретном истраживању. Овај период њихове дјелатности раније није посебно и детаљније проучаван, него овлаш или у оквиру великих прегледа, а овдје је то примарни садржај и мотивација проучавања. Утолико ће, надамо се, ово бити конкретнији прилог ранијим испитивањима – проучавањима, који ће, макар мало, употпунити ранију слику, резултате, и преглед тога времена и подручја, као и њиховог тадашњег и тамошњег рада.

У току својих „цариградских” година, синђел и архимандрит Гаврило објавио је извјестан број радова чија листа слиједи; потписивао се различито: и монашким и крштеним именом, и презименом и ужега и ширега братства; и именом Ђорђе и надимком Ђоша, а негдје је писао и средње слово, потпуно патријархално. Почетни и завршни наслов у овој листи су књиге, а остало чланци.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] *Наши манастири и „јисанија“*, ЦГ, X (1904), 21, 1; 22, 1 (потписано: Г. Д. Морачанин).
- [2] *Манастири, калуђери и калуђерске управе – некад и сад*, ЦГ, X (1904), 26, 1; 27, 1 (потписано: Г. Д. Морачанин).
- [3] *Велики јосѣ*, ЦГ, XI (1905), 9, 4; 10, 3–4 (потписано: Г. Д. Морачанин).
- [4] *Васкрс*, ЦГ, XI (1905), 16, 1 (потписано: Г. Д. Морачанин).
- [5] *Укидање словенској језика*, ЦГ, XI (1905), 40, 1 (потписано: Г. Д. Морачанин).
- [6] *Црквено јројоведништво – јо Диовуњојшу*, ЦГ, XI (1905), 40, 1 (потписано: Г. Д. Морачанин).
- [7] *Брачно црквено јраво др Никодима Милаша у јрчкој лијерајшури*, „Гласник Православне далматинске епархије”, XV (1907), 10–11, 164–174.
- [8] *Високи Дечани јод јуђином*, издање Монашкога удружења, Јагодина, 1908. године (потписано: Г. Д. Морачанин).
- [9] *Сава Хиландарац, Прилој за новију исјорију царске лавре Хиландара*, „Весник Српске цркве”, XIX, (1908), 359–371. (потписано: Гав. Ј. Дожић, студ. ат. универз.).
- [10] *Наша Црква* (у редакцијском чланку), „Цариградски гласник”, XIV, (1908), 10, 2 (у напомени је речено да је то одломак из његове необјављене цјелине).
- [11] *Један јруди исјад јројив јравославља*, Атина, 25. 1. 1909, бр. 9, 119–120.
- [12] *Савремена црквена јијиања на Исјоку*, „Гласник православне цркве у Краљевини Србији”, ЦГ, X (1909), 11, 123–124 (потписано: Ђоша Меденица).
- [13] *Пораз Царијадске јайријарије – Јерусалимски сјор*, „Гласник Православне цркве у Краљевини Србији” X (1909), 14–15, 178–180 (потписано: Ђ. Меденица).
- [14] *Дечанско јијиање*, „Хришћански весник”, XXVII (1910), 11, 755–770 (потписано: др Гаврило Морачанин).
- [15] *Ο χριστιανισμός παρα τοις Σερβοις απο του V μεχρι του XII αιώνος* Γαβριήλ Δοζίτс Διδάκτορος της Θεολογίας, Αθηνησι, 1910.

Dimitrije M. KALEZIC

ARCHIVAL MATERIAL ON YEARS SPENT IN CONSTANTINOPLE
OF SERBIAN PATRIARCHS VARNAVA AND GAVRILO

Summary

The first decade of the X century for the Serbian people – in national states as well as in the neighboring states in which it was partly inhabited – was very tumultuous; so it was for the Serbian church. A part of such an intense liveness is presented in this study: two facets, graduated students of the Seminary-training school in Prizren, spend about ten years in Constantinople and Athens, one in service, while the second both in service and at studies, and become, later on, episcopos, archbishop and patriarchs – their names

were Varnava Rosić and Gavriilo Dožić. This study, which was constructed on the basis of research results of their work at the time, represents an insight into their work, plans, their abilities and activities; spiritual, pedagogic, publishing and scientific, organizational, diplomatic... This is, thus, a contribution to the scientific literature on them in which is stated their presence there in those years, but with very few generally known data; here we present some minor details which will bring to this fundament a fine weft – so necessary to weave the tapestry of life and history. The paper is not an extract from a bigger and more comprehensive work, such to flow starting from their coming to Constantinople – till the leaving of the canonic affiliation to the Ecumenical Patriarchate of Constantinople, but begins earlier in time and reaches somewhat further, such contents being the thematic-contextual framework of this presentation.

Key words: Seminary-training school in Prizren, Serbian chancellery in Constantinople, Saint Peterburg Theological Academy, Seminary at Halka, University in Athens, studies, doctorate